

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

KİŞİSEL KİMLİK BAĞLAMINDA ÖLÜMSÜZLÜK DÜŞÜNCESİNİN TEMEL DAYANAKLARI

THE BASIS OF IMMORTALITY IN THE CONTEXT OF PERSONAL IDENTITY

Sait POLAT

Dr., Öğretmen, Adıyaman İmam Hatip Lisesi Fen ve Proje Okulu
saitpolat0202@gmail.com, orcid.org/0000-0003-1852-7129

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 12 Şubat 2022 / 12 February 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 18 Nisan 2022 / 18 April 2022

Yayın Tarihi / Published: 14 Temmuz 2022 / 14 July 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Temmuz-Güz/ July – Autumn 2022

Cilt / Volume: 8, Sayı / Issue: 2, Sayfa / Pages: 727-750.

Cite as / Atıf: Polat, Sait. “Kişisel Kimlik Bağlamında Ölümsüzlük Düşüncesinin Temel Dayanakları [The Basis of Immortality in the Context of Personal Identity]”. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi- İhya International of Islamic Studies 8/2 (Temmuz/July 2022), 727-750.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ihya>

Öz

Makalemiz kişisel kimlik bağlamında ölümsüzlük düşüncesinin temel dayanaklarını felsefi bir perspektifle ele alarak ölümsüzlük düşüncesinin mantıksal olarak temellendirilip temellendirilemeyeceğini eleştirel gözle incelemek ve ölüm sonrası hayatta bireyin kişisel kimliğiyle tekrar var olup olamayacağını tartışarak tutarlı bir şekilde bir sonuca ulaşmayı hedeflemektedir. Ölümsüzlük düşüncesi dini inançlarla olduğu kadar, felsefi düşünce ve bilimsel yönleriyle de bağlantılı olma özelliğini taşır. Bu perspektifle söz konusu probleme baktığımızda, insan hayatının diğer yaratılan varlıklardan farklı olduğunu, bu farklılıkların başında da insan hayatının doğum ile ölüm arasında sınırlı olamayacağını belirtmekte fayda vardır. Düşünce tarihinde kişisel kimlik ekseninde ölümsüzlük düşüncesinin temel dayanaklarını irdelediğimizde filozofların ve teologların üzerinde önemle durduğu bir mesele olduğunu görürüz. Bu problemin dinî, felsefi ve varoluşsal değer taşıyan yönleri insanlık tarihi kadar eskidir. Kişisel kimlik bağlamında ölüm sonrası hayatın varoluşu kişinin kimliği açısından son derece önemlidir. Bu mesele hakkında farklı görüşlerin olduğunu, kişinin kişisel kimliği için varoluşsal değer ifade eden ölümsüzlük düşüncesinin temel dayanaklarının neler olabileceği ve bunları felsefi bakış açısıyla değerlendirip tutarlı bir şekilde tartışılmasının oldukça önemli olduğu problemin diğer bir boyutudur. Çalışmamız ölümsüzlük düşüncesinin temellendirilmesi konusunda daha çok tecrübeye dayanmayan felsefi ve teolojik bağlamda yaklaşımda bulunan görüşler üzerinde tartışmayı amaçlamaktadır. Makalemizin temel amacı, “kişisel kimlik bağlamında ölümsüzlük düşüncesinin temel dayanaklarını” dikkate alarak kişinin ölüm sonrası hayatta özdeşliğinin mümkün olup olmadığını rasyonel, şümüllü ve tutarlı bir şekilde ölümsüzlük düşüncesinin temel dayanaklarını tartışmaktır. Buradaki temel sorumuz şudur: Kişisel kimlik bağlamında ölümsüzlük düşüncesini sözü edilen dayanaklarla felsefi bir bakış açısıyla temellendirebilmemiz mümkün müdür?

Anahtar kelimeler: Ölümsüzlük, kişisel kimlik, Delil, Ahlak, Metafizik

Abstract

Our article aims to critically examine whether the idea of immortality can be logically grounded by considering the basic foundations of the idea of immortality in the context of personal identity from a philosophical perspective, and to reach a consistent conclusion by discussing whether the individual can exist again with his personal identity in the post-death life. The idea of immortality is not only related to religious beliefs, but also to philosophical thought and scientific aspects. When we look at the problem in question from this perspective, it is worth noting that human life is different from other created beings, and at the beginning of these differences, human life cannot be limited between birth and death. When we examine the basic foundations of the idea of immortality on the axis of personal identity in the history of thought, we see that it is an issue that philosophers and theologians emphasize. The religious, philosophical and existential aspects of this problem are as old as human history. In the context of personal identity, the existence of the afterlife is extremely important for the identity of the person. Another dimension of the problem is that there are different opinions on this issue, what the basic foundations of the idea of immortality, which expresses existential value for one's personal identity, might be, and it is very important to evaluate them from a philosophical point of view and discuss them consistently. Our study aims to discuss on the philosophical and theological approaches that are not based on experience on the grounding of the idea of immortality. The main purpose of our article is to discuss the basic foundations of the idea of immortality in a rational, comprehensive and consistent manner, whether or not the identity of the person in the post-mortem life is possible, taking into account the "basic foundations of the idea of immortality in the context of personal identity". Our main question here is: Is it possible to justify the idea of immortality in the context of personal identity from a philosophical point of view with the aforementioned grounds?

Keywords: Immortality, personal identity, Evidence, Morality, Metaphysics.

Extended Abstract

Our study aims to reach a conclusion by questioning our human identity with a philosophical approach, taking into account the basic foundations of the idea of immortality, about how we can best understand our human identity both in this world and in life after death. One of the foremost philosophical and theological problems concerning our ultimate conditions of existence, such as the existence of God and the freedom of man, is the problem of immortality. Having a certain opinion in the face of this problem has aspects not only in terms of our ultimate destiny, but also in terms of our current life. These issues are extremely important for our personality and worldview. Immortality is one of the eschatological problems that arise with the existence of the person in the universe. This problem; Concepts related to the ontological nature of man, immortality of the soul, resurrection and similar issues in the context of personal identity have always occupied the agenda of philosophers and theologians.

The problem of personal identity is an effort to reveal what a person necessarily corresponds to, what criteria are used to determine whether a person is the same or a different person. Personal identity/identity is the absence of a person, one thing, but not another or two identical things. There are different views on the personal identity of a person. These; materialist/naturalist, monistic world view, dualist, psychological memory approaches.

The materialist/naturalist approach considers human beings as a function of the brain and evaluates human beings from a purely materialistic point of view. According to those who take this approach, when the body dies, what we call the soul will automatically disappear depending on it. This approach claims that one's personal identity can be explained by material factors. The monistic view of the universe removes the border between man and God, or between God and nature, and sees man as a tool for the realization of God's purposes, or considers him an act of God. The dualist approach claims that the ontological nature of the person consists of two basic substances (soul-body), which are generally independent of each other and one cannot be reduced to the other. In this thought, he argues that the person is made up of soul and body components with his ontological existential structure, and the soul, which has the feature of constantly existing in the person, is the main substance of the person. On the other hand, the psychological memoryist approach tries to explain the continuity of personal identity by basing it on the continuity of the existence of psychological characteristics. These thinkers argue that memory is the basis of the general psychological characteristics of the person in the context of personal identity.

The problem of personal identity comes at the forefront of the first and fundamental issues that express an existential value and that people think about a lot. Will man exist with his personal identity after death? If so, is it possible to justify the existence of such a life? If possible, for what reasons and on what basis? When the problem is evaluated with a philosophical approach and examined with its different dimensions, and when it is accepted that a life after death is possible, many philosophical problems arise: What will be the state of one's personal identity after he dies? In this context, is there really any evidence for us to think that people live after death? If so, is it possible to justify this evidence by reasoning and coherent discussion and questioning? Those who claim that there is a life after death say that there are two kinds of evidence for this: evidence that is not based on experience and evidence that comes from specific kinds of experience. The first empirical evidence is based on some testimonies and personal experiences by people who are about to die, "resurrected" who had a heart attack or traffic accident and were thought to have died for a time. Second, it arises from physical events such as the appearance of deceased persons to living people or communicating psychically. Third, it is based on the claim that some people actually come back to life. In Christianity, the belief that Jesus was resurrected from the dead after his death is supported by the belief that this event both signals and makes possible our resurrection.

As for the evidence that is not based on experience, thinkers who attach importance to moral values have put forward many a priori evidences to show that there is an afterlife in the context of the idea of immortality in terms of personal identity. In this study, it is necessary to examine whether the concepts of person and personal identity have a relationship with ethics, and the person who will continue to exist in the afterlife should be the same person as a moral obligation. Does the existence of an afterlife require some moral implications in the context of personal identity? Secondly, thinkers express some scientific bases in different ways in order to ground the idea of immortality in the context of scientific personal identity. From a scientific point of view

Giriş

Calışmamız insani kimliğimizi hem bu dünyada hem de ölüm sonrası hayatta en iyi nasıl anlayabileceğimize dair ölümsüzlük düşüncesinin temel dayanaklarını dikkate alarak, felsefi bir yaklaşımla sorgulayarak bir sonuca ulaşmayı hedeflemektedir. Tanrı'nın varlığı ve insanın özgürlüğü gibi, bizim nihâi varoluş şartlarımızla ilgili felsefi ve teolojik problemlerin başta gelenlerinden biri de ölümsüzlük problemidir. Bu problem karşısında belli bir kanaate sahip olmanın, sadece nihâi mukadderatımız açısından değil, mevcut hayatımız açısından bakıldığında da içerdiği hususlar vardır. Bu hususlar kişiliğimiz ve dünya görüşümüz açısından son derece önem arz etmektedir.¹ Ölümsüzlük, evrende kişinin var olmasıyla birlikte ortaya çıkan eskatolojik problemlerden biridir. Bu ekseninde kişisel kimlik bağlamında insanın ontolojik mahiyeti/neliği, ruhun ölümsüzlüğü, yeniden diriliş ve benzeri konularla ilgili kavramlar filozof ve teologların gündemini sürekli meşgul etmiştir. Tartışmanın amacı, kişisel kimlik ekseninde ölümsüzlük düşüncesinin temel dayanaklarını felsefi bir perspektifle bakarak sorgulamaktır.

Kişisel kimlik, bir kişinin hangi şartlarda bir ve aynı kişi olabileceğini konu eden antropolojik, psikolojik, sosyolojik, teolojik ve felsefi bir problemdir. Bu ekseninde kişisel kimlik sorunu, insanın zorunlu olarak neye tekabül ettiğini, bir insanın aynı ya da farklı birisi olduğunun belirlenmesini sağlayan ölçütlerin neler olduğunu ortaya koyma çabasıdır.² Kişisel kimlik/özdeşlik/aynılık, bir kişinin, bir şeyin kendisi olup başkası veya birbiriyle özdeş aynı olan iki şeyin olmamasıdır.³ Kişisel kimlik sorunu, birçok disiplin tarafından ele alınmış, felsefi olarak önemli sonuçları bulunan ve bu perspektifte ele alındığında felsefe açısından üzerinde farklı tartışmaların yapıldığı önemli konulardan biridir. İnsanın kişisel kimliğiyle ilgili muhtelif görüşler vardır. Bunlar; materyalist/natüralist, tekçi âlem görüşü, düalist, psikolojik hafıza yaklaşımlarıdır.

Materyalist/natüralist yaklaşım, insanı salt materyalistik açıdan ele alıp değerlendirir ve onun ruhi faaliyetlerini beynin bir fonksiyonu olarak görür. Bu bakış açısıyla meseleye bakan bir epifenomenalist açıdan ruhun ölümsüzlüğü ya da ölümsüzlük diye bir şey söz konusu değildir. Bu yaklaşımda olanlara göre, beden ölünce, ruh dediğimiz şey de ona bağlı olarak kendiliğinden ortadan kalkacaktır.⁴ Bu yaklaşım tarzı, kişinin kişisel kimliğini maddi unsurlarla açıklanabileceğini iddia etmektedir. Bu bakış açısı bedenden bağımsız ve süreklilik gösteren bir ruhun tek başına varlığını kabul etmez. Bu anlayışta kişisel kimliğin temel kriteri beden olarak görülür. Bunları kısaca ele alıp açıklayacak olursak maddeci yaklaşımlar zihinsel hadiseleri fiziksel hadiselerle özdeş olduğunu söyleyerek kişinin ontolojik olarak fiziksel olması gerektiğini savunmaktadırlar.⁵

Tekçi âlem görüşü, insanla Tanrı ya da Tanrı ile tabiat arasındaki sınırı kaldırmak suretiyle insanı Tanrı'nın birtakım maksatlarının gerçekleşmesinde bir araç olarak görür ya

¹ Turan Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi* (İstanbul: İz Yayınları, 2021), 7.

² Harold W Noonan, *Personal Identity* (London: Oxford University Press, 1989), 84.

³ M Sait Reçber, "Varlık felsefesi", *Felsefe*, ed. Mehmet Bayraktar (Ankara: Ankuzem, 2005), 113.

⁴ Turan Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, 17.

⁵ John P. Moreland - Williams L. Craig, *Philosophical Foundations for a Christian Worldview* (Illionis: IVP, 2003), 290-291.

da onu Tanrı'nın bir davranışı olarak telâkki eder. Bu yaklaşımda ölen kimsenin Tanrı ya da Hind dinî tecrübesini düşünecek olursak Evren ruhunda ölümsüzleşmesi veya objektifleşmesi durumu söz konusu olduğu için burada yine kişisel kimlikten söz etmek mümkün değildir.⁶ Bu bakış açısına göre, insan, Tanrı'nın ruhunda yok olmaktadır.

Düalist yaklaşım, kişinin ontolojik mahiyetinin, genel olarak birbirinden bağımsız, biri diğerine indirgenemeyen iki temel cevherden (ruh-beden) oluştuğunu iddia eder. Bu düşüncede olanlar kişinin ontolojik anlamda varlıksal yapısıyla ruh ve beden bileşenlerinden oluştuğunu, kişide sürekli var olma özelliği taşıyan ruhun da kişinin esas tözü olduğunu savunur.⁷ Kişisel kimliğin temel referansının değişimden etkilenmeyen bir varlık olması gerektiği fikri bu düşüncenin temel hareket noktasıdır. Böylece kişinin dünyadaki fiziksel devamlılığını sağlayan beden asli bir unsur olarak kabul edilmezken, ruh kişisel kimliğin yegâne taşıyıcısı olarak onun asli unsurunu oluşturmaktadır.⁸ Düalizm kişinin mahiyetini ruh, bedeni ise bir alet olarak görür.

Psikolojik hafızacı yaklaşım ise kişisel kimliğin sürekliliğini psikolojik özelliklerin varlığının devamlılığına dayandırarak izah etmeye çalışır. Bu düşünce sahipleri kişisel kimlik bağlamında kişinin genel psikolojik özelliklerinin temelini hafızanın oluşturduğunu ileri sürerler. Bu bakış açısına göre, hafızanın kaybı ya da yokluğu kişisel kimliğin kaybını ve yokluğunu belirler.⁹ Bilinç ve kimlik kişiyi diğer kişilerden ayıran bir özellik olmakla birlikte, aynı zamanda bir kişinin hayatı boyunca özdeş kişi olmasını sağlayan temel bir kriterdir. Kişi, bilinç sayesinde geçmişte bıraktığı kişisel kimlik bilgisine ulaşabilir.¹⁰ Dolayısıyla kişinin geçmişe dayanan yaşantısı onun bilincine dayanır.

İnsanoğlunun üzerinde çokça düşündüğü, egzistansiyel/varoluşsal bir değer ifade eden ilk ve temel konuların başında kişisel kimlik sorunu gelir. Acaba insan ölümden sonra kişisel kimliğiyle mi var olacaktır? Var olacaksa böyle bir hayatın varlığını temellendirmek mümkün müdür? Mümkün ise hangi nedenlerden dolayı ve neye dayanarak temellendirilebilir? Bu konuda İspanyol filozofu Miguel de Unamuno (1864-1936), “ben nereden geliyorum ve bu dünya nereden geliyor, içinde ve onunla yaşadığım? Ben nereye gidiyorum ve beni çevreleyen her şey nereye gidiyor? Bütün bunların anlamı ne?” O, insanın ebediyet umudunu ve yaşama özlemiyle hayatın sırrını şu soru ile bağlantılı görür: “Ben şu kanaate vardım ki, bir ve bütün insanlar için aynı olan bir tek çetin iş var. İnsanı ilgilendiren asıl sorun, her birimiz öldükten sonra, senin benim bilincimizin başına neler geleceği sorunudur.” Unamuno, yok olmaktansa ebediyen cehennemde kalmaya razı olduğunu, “çünkü hiçbir şeyin hiçliğin kendisi kadar korkunç görmediğini” söyler.¹¹

Düşünce tarihine baktığımızda hemen hemen bütün insan topluluklarında bir ölümsüzlük düşüncesinin ve inancının olduğunu görüyoruz. Bu durum sadece teistik dinlerde

⁶ Turan Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, 18.

⁷ John P. Moreland - Williams L. Craig, *Philosophical Foundations for a Christian Worldview*, 291.

⁸ Michael Peterson vd., *Akil ve İnanç*, çev. Rahim Acar (İstanbul: Küre Yayınları, 2017), 362-370.

⁹ Richard Swinburne, “Personal Identity: the Dualist Theory”, *Personal Identity*, ed. Sydney Shoemaker (Basil: Blackwell, 1984), 8.

¹⁰ John Locke, “Of Identity and Diversity”, *Personal Identity*, ed. John Perry (California: University of California Press, 2008), 332.

¹¹ Miguel de Unamuno, *Yaşamın Trajik Duygusu*, çev. Osman Derinsu (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 1986), 39-50.

değil, aynı zamanda Budist, Hindu inanışlarında ve Antik Yunan düşünürleri olan Sokrates, Platon ve bazı Stoacı filozofların eserlerinde de geniş ölçüde yer almaktadır.¹²

Felsefî bir yaklaşımla problem değerlendirildiğinde, ölümden sonra bir hayatın mümkün olduğu kabul edildiğinde felsefî olarak birçok sorun ortaya çıkar: Kişi öldükten sonra kişisel kimliğinin durumu ne olacaktır? Bu bağlamda gerçekten ölümden sonra insanların yaşadığını düşünmemiz için bir kanıt var mıdır? Eğer varsa bu kanıtları mantıklı ve tutarlı bir şekilde tartışarak ve sorgulayarak temellendirmek mümkün müdür? Bu bağlamda Turan Koç'un da vurguladığı gibi, "Ölümden sonraki hayatın mahiyetini birbirinden son derece bağımsız ve o ölçüde de farklı disiplinlere dayanarak ele alıp incelemek mümkündür. Konunun psikolojik, ahlakî ve dinî tecrübeyi ilgilendiren yönleri olduğu gibi, tecrübe alanının dışına taşan metafizik ve teolojik yönleri de bulunmaktadır. Doğrusu, ölümsüzlük sorunu ve insanın nihâî mukadderatı büyük ölçüde metafiziksel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu durum, onun empirik yönden de ele alınıp incelenmesini engellemektedir. Ölüm ve ölüm ötesi varoluşun mahiyeti parapsikoloji, okkultizm, tanatoloji, ruh çağırma, reenkarnasyon, bedensiz tecrübe ve kalp durması olaylarında olduğu gibi, klinik açıdan öldükten sonra, sun'i yollarla tekrar (tabir caizse) hayata iade edilenlerden elde edilen bilgi ve kayıtlara dayanarak ve hatta salt edebî ve estetik kaygı açısından ele alınıp incelenmektedir. Bu da gösteriyor ki ölüm ötesi varoluşun mahiyeti teolojik ve felsefî yönden olduğu kadar, empirik yönden de ele alınıp incelenmektedir."¹³ Ölümden sonra bir hayatın var olduğunu iddia edenler, bu konuda iki tür kanıtın olduğunu söylerler: Tecrübeye dayanmayan kanıtlar ve hususi tecrübe türlerinden gelen dayanaklar. Bunlardan ilki, ölmüş insanların özel tecrübeleri, ikincisi, vefat etmiş kişilerin görünmesi veya medyumca iletişim kurma gibi fiziksel hadiselerden kaynaklanan, üçüncüsü, bazı kişilerin fiilen hayata geri döndükleri iddiasına dayanır.¹⁴

İnsan, neye dayanarak ölümünden sonra bir hayatın var olduğuna inanmaktadır? Bu konuda muhtelif görüşler vardır. Düşünce tarihinde ölümsüzlük inancının temel dayanaklarını üç grupta toplamamız mümkündür. Ahlakî, İlmi ve Metafizik dayanaklar. Bu dayanaklara geçmeden ölümsüz olma ve ölüm çeşitlerine değinmemiz yerinde olacaktır.

İnsanın yaşama arzusu fitrî ve tabiidir. Bu ekseninde düşündüğümüzde insan hem bu dünyada hem de ölümden sonraki hayatta ölümsüz olmak ister. İnsan bunu bu dünyada biyolojik olarak evlat sahibi olmak isteyerek sürdürmek ister. İnsanlar yine dünyada yaptığı eserleriyle, yapıp ettikleriyle başkalarına olumlu katkıda bulunmak ve geride bir şeyler bırakmak isterler. Bu bağlamda ölümsüzlüğü genel anlamda ikiye ayırabiliriz. Birincisi gerçek ölümsüzlük, ikincisi ise sembolik ölümsüzlüktür. Sembolik ölümsüzlük ise; biyolojik ölümsüzlük ve sosyal ölümsüzlük olarak iki guruba ayırabiliriz.¹⁵ Biz burada daha çok gerçek ölümsüzlük üzerinde duracağız. Çünkü kişisel kimlik açısından ruhun ölümsüzlüğü, ölümden

¹² Metin Yasa, *Felsefî ve DeneySEL Dayanaklarla Ölüm Sonrası Yaşam* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001), 9-10.

¹³ Turan Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, 16.

¹⁴ Peterson vd., *Akıl ve İnanç*, 2017, 392-393.

¹⁵ Mehmet S Aydın, *Din Felsefesi* (İstanbul: Selçuk Yayınları, 1992), 236-237.

sonraki hayatın mahiyeti, dünyadaki kişi ile ahiretteki kişinin özdeş olup olmaması çalışmamız açısından önemlidir.

Birçok düşünür ruhun ölümsüzlüğünü Platon'dan (M.Ö.428-348) başlayarak günümüze kadar gündemine almış felsefi sistemleri ve yaklaşımları içerisinde değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Kişisel kimlik bağlamında ölümsüzlük düşüncesinin dayandığı en önemli dayanak ruhun ölümsüzlüğüdür. Bu açıdan ruhun ölümsüzlüğünün temellendirilmesi önemlidir. Ruhun ölümsüzlüğünü birtakım delillerle ispat ettiğimizi farz edelim; acaba bu kişisel kimlik düşüncesi bağlamında kişinin gerçekten ölümsüzlüğü anlamına gelebilir mi? Platon'dan önce Sokrates ve Pisagor gibi bazı filozoflar da ruhun ölümsüz olduğunu düşünüyordu. Platon başta olmak üzere, Farabi (870-950), İbn Sina (980-1037), Gazali (1058-1111), René Descartes (1596-1650) ve daha birçok filozof ruhun ölümsüz olduğuna tereddütsüz evet derler. Çünkü onlara göre insan esas itibarıyla ruhtur. Fakat bu bakış açısı, bu yaklaşımın ortaya çıkardığı sorunların çözümü için yeterli olmamaktadır.¹⁶ Bu düşünceye Hume (1711-1776) kişiliğin temelini ruha değil, zihinsel olgulara ve algılara dayandığını ileri sürerek karşı çıkmıştır.¹⁷ “Kendime baktığımda kendimi kendim olarak göremiyorum; sadece bir kısım düşünce, duygu ve hafızayı algılıyorum” diyen Hume'a göre algılar olmadan başka varlıkları kavramak mümkün değildir. Ona göre, insan benliğinin temel referansı tinsel bir töz olan ruh değil, algılardır.¹⁸

Tecrübeye bağlı kanıtların ilki, ölmek üzere olan kişilerin söyledikleri, kalp krizi veya trafik kazası geçirip de bir süre için öldü sanılan “hayata yeniden dönenlerin” bazı ifadeleri ve hususi tecrübelerine dayanır. Öldü sanılan ama daha sonra gözlerini açan bir hastane odasında uzanmış pek çok insan kendilerinin ölmek üzere veya ölmüş olduğunu ilan eden hasta bakıcıların yaptıkları şeyleri işittiklerini ileri sürmüşlerdir. O zaman, bu kişiler kendilerini bedenlerinden çıkmış veya onun dışında, başka bir bakış açısından civardaki şeyleri ve sağlık personelinin onların bedenlerini tekrar hayata döndürmek için çalıştıklarını gözlemlediklerini ifade etmektedirler. Bu durumda olan bir kimsenin tam bu esnada farklı şekillerde, değişen bir bulut veya ‘manevi bir beden’ diye tasvir edilen, fiziksel bedenlerinin aynısı şeklinde, fakat kendi asıl bedenlerinin fiziksel çevresiyle artık etkileşime giremeyen yeni bir bedenleri var olduğu ileri sürülmektedir. Daha sonra, karanlık bir yerden geçme tecrübesi yaşarlar, bu çoğunlukla bir tünel olarak tasvir edilir, en sonunda farklı bir âleme vardıklarını, burada başka insanlarla karşılaştıklarını, bunlar arasında bildiklerinin de bilmediklerinin de var olduğunu söylemektedirler. Burada ölmüş kabul edilen kimselerin fiziksel olarak bedenleri yoksa da bunlar tanımlanabilir haldedirler ve bunlarla telepatik bir yolla iletişim kurulabileceği iddia edilmiştir. Bunların çoğu sevgi ve merhamet saçan bir ışıkla karşılaşır. Bu ışık onların geçmişlerini hatırlamalarına ve değerlendirmelerine yardımcı olur. Orada kalıp bu huzurlu ve mutlu tecrübenin tadını çıkarmak için şiddetli bir arzu duymalarına rağmen, ya kendileri fiziksel bedenlerine dönmek isterler ya da onlara böyle

¹⁶ Aydın, *Din Felsefesi*, 252.

¹⁷ David Hume, “Of Personal Identity”, *Personal Identity*, ed. John Perry (California: University of California Press, 2008), 162-163.

¹⁸ David Hume, “Second Thought”, *Personal Identity*, ed. John Perry (California: University of California Press, 2008), 174.

yapmaları söylenir.¹⁹ Bazı insanlar böyle ölüm-eşiği tecrübelerini yaşamış olabilir. Burada önemli olan husus, bunları nasıl anlayacağımız ve izah edeceğimizdir. Bazıları bunların, bedenlerdeki fizyolojik şartların meydana getirdiği halüsinasyonlar/varsanım olduğuna inanır. Söz konusu edilen bu beden nasıl yorumlanırsa yorumlansın, şahsi ölümsüzlük için burada özsel iki öge vardır: Birincisi kişinin kendi ayniyetinin, kimliğinin, farkında olması, ikincisi geçmişini hatırlaması.²⁰ Görüldüğü üzere bu durum söz konusu edilen problem açısından önemlidir. Ölüm sonrası bir hayatta kişisel kimliğin devamlılığının anlamı, kişinin aynı şekilde kişisel kimliğiyle var olmasıdır. Bu da kişinin ontolojik mahiyetine verilen değeri gösterir ve kişiyi diğer varlıklardan farklı kılar. Bu görüşleri ölüm sonrası hayatın varlığı için kanıt sayanlar bulunduğu gibi, onları sayıklama, rüya görme vs. ile izah edenler de vardır. Yani onların ifade ettiklerini de bilimsel yollarla açıklama imkânı yok görünmektedir.²¹ Ancak şunu belirtelim ki gerek yukarıda temas ettiğimiz psikik halleri, gerek ölüme yaklaşanların “yaşadıkları” tecrübeleri hakkında Aydın şöyle diyor, bilimsel yollarla açıklanamıyor diye bir tarafa atmak, bizzat bilimsel yaklaşıma ters düşer. Eğer bilim, alışılmamış olanı, ender olanı bir tarafa itmeyi âdet edinmiş olsaydı, bugünkü başarısına asla ulaşamazdı.²²

Tecrübeye bağlı ikinci delil, vefat etmiş kişilerin yaşayan insanlara görünmesi veya medyumca iletişim kurma gibi fiziksel hadiselerden kaynaklanır. Ölünün gerçekten görünmesi veya medyumların vefat etmiş kişilerle iletişim kurması insanların ölümden sonra yaşadıklarına bir delil teşkil edip etmediği konusu düşünürler arasında tartışmalıdır. Bu durumu izah edecek istisnaî durumlar da olsa buna dair bazı örnekler olduğu ileri sürülür. Vefat etmiş kişiler iddiaya göre yaşayanlarla iletişim kurmuşlar, onlara görünmüşler ve onlara daha önceden bilinmeyen fakat sonradan doğrulanabilen bilgiler vermişlerdir. Bu örneklerin büyük çoğunluğunun şaşırtıcı bir özelliği, iletişim kuranların hayatlarının ölümünden sonra anlamlı bir şekilde devam ettiğine ilişkin hiçbir belirti sunmamasıdır.²³

Tecrübeye dayanan üçüncü kanıt, bazı kişilerin fiilen hayata geri döndükleri iddiasına dayanır. Hristiyanlıkta, İsa'nın öldükten sonra ölüleri tekrar diriltildiği inancı, bu hadisenin bizim tekrar dirilmemizi hem işaret ettiği hem de mümkün kıldığı inancıyla desteklenmiştir. Havari Paul'un kanıtı şudur: Eğer Mesih ölüden diriltilmişse, biz de diriltileceğiz. Mesih diriltiştir. Öyleyse, biz de diriltileceğiz.²⁴

Tecrübeye dayanan bu kanıtlardan her biri, kişilerin kendi yaşadıkları tecrübelerle ilgili iddialarına dayanır. Bu iddiaların doğru olduğunu değerlendirmenin yöntemi, tıpkı bizim normal olarak diğer insanlar tarafından yapılan şahitlikleri ve verilen haberleri felsefî olarak değerlendirdiğimizde başvurduğumuz ölçütler olmalıdır. Doğrusu, buradaki zorluk, genellikle insanların yaşadıklarını söyledikleri tecrübeleri yaşayıp yaşamadıkları değildir, asıl zorluk bu tecrübeleri felsefî olarak nasıl anlayacağımız ve yorumlayacağımızdır.²⁵ Bu konuda

¹⁹ Peterson vd., *Akıl ve İnanç*, 2017, 393.

²⁰ Peterson vd., *Akıl ve İnanç*, 2017, 393-395.

²¹ John Hick, *Philosophy of Religion* (New Jersey, 1965), 127.

²² Aydın, *Din Felsefesi*, 242-243.

²³ John Hick, *Death and Eternal Life* (London, 1976), 140.

²⁴ Korintlilere I. Mektup 15/12-23

²⁵ Peterson vd., *Akıl ve İnanç*, 2017, 397.

farklı psişik yaklaşımların olduğunu, ancak bunların düşünürler arasında tartışıldığını belirtmemiz gerekir.

Ölümden sonra hayatın varlığına dair tecrübeye dayanmayan delillere gelince, bu dayanakların ilki; Aristoteles (M.Ö.384-322), Thomas Aquinas (1224-1274), John Locke (1632-1704) ve Immanuel Kant (1724-1804) gibi düşünürler tarafından geliştirilen ahlakî öncüllere dayanır. Diğer; bazı düşünürler tarafından epistemolojik bağlamda insanın ontolojik mahiyeti dikkate alınarak bilimsel olarak (genlerin RNA ve DNA’larda şifrelenmesi gibi) kişilerin ölüm sonrası hayatta bu şifrelenmiş genler üzerinden tekrar kişisel kimliğiyle var olabileceğini iddia etmelerine dayanır. Üçüncü kanıt Platon (M.Ö.428-348) tarafından ileri sürülmüş olup, düalist yaklaşım tasavvuruna uygun düşen metafiziksel delillerdir. Bu delilleri sonraki başlıklarda detaylı bir şekilde ele alacağız.

İnsanın ölümden sonraki hayatta yeniden yaratılması durumu kişisel kimliğinin korunması açısından önemlidir. Çünkü ölümden sonraki hayatta yeniden yaratılması var sayılan insanın, dünyada yapmış olduğu eylemlerin sonucunda birçok sorumluluklar yüklenmiş ve bütün bunların bilincinde olarak dünyada yaptıklarının hesabını vermeye hazır şekilde tekrar kişisel kimliğiyle yaratılması gerekmektedir. Bu durum, teist için Allah’ın kudreti açısından imkânsız olan bir şey yoktur deyip geçilebilir. Fakat teist olmayan açısından durum farklıdır. Ölüm sonrası hayatın varlığı konusundaki kanıtlar felsefi yaklaşım tarzıyla tutarlı bir düşünce ile temellendirilmelidir. Aksi halde bu tutumu sonuna kadar götürmek mümkün olmayacaktır. Teistlere göre, ölüm sonrası bir hayatın varlığına olan inanç kişisel kimlik açısından son derece önemlidir. Eğer böyle bir inanç yoksa kişisel kimlikten söz etmenin bir anlamı kalmamaktadır. Ölümsüzlük düşüncesi yok sayılacaksa o zaman kişisel kimlikten söz etmenin ve dolayısıyla ölümsüzlük düşüncesinin dayandığı temel dayanakları tartışmanın bir anlamı kalmayacaktır. Bundan dolayı felsefi bir perspektifle kişisel kimlik bağlamında ölümsüzlük düşüncesinin temel dayanaklarının tutarlı ve etraflıca ele alınıp tartışılması ve irdelenmesi gerekmektedir.

Kişisel kimlik sorununa yönelik bir tartışma bizi ölüm sonrası hayatın mümkün olup olmadığı sorusuna götürmektedir. Eğer mümkünse, kişiler bedenlerinin ölümünden sonra hangi şartlarda ve şekillerde hayatlarına devam edebilirler? Ölüm sonrası hayatın imkânı için gerekli şartlar nelerdir? Felsefeciler kişinin ölüm sonrası hayat hakkında konuşabilmek için iki temel şartın bulunması gerektiğinden bahsetmektedir. Bunlardan ilki, kişinin ölümünden sonra da bu dünyadaki kişisel kimlik özelliklerine sahip olmasının gerekliliğidir. Diğer ise kişinin kendisinin ölümden sonra bu dünyadaki şahısla aynı olduğu kanaatine sahip olmasıdır. Eğer kişi ölümden önceki şahsın öldükten sonraki devamı olduğunu düşünmüyorsa veya bu bilgiye sahip değilse, ölüm sonrası bir hayattan söz etmek zor görünmektedir. Kısaca tekrar edecek olursak, ölüm sonrasında imkânı kişisel kimliğin devamlılığı ve kişinin bu devamlılık hakkında bilgisinin olmasına bağlıdır.²⁶

Kişisel kimlik bağlamında ölümsüzlük düşüncesinin beraberinde getirmiş olduğu problemlerin olması tabii karşılanmalıdır. Bunlar: İnsanın ontolojik mahiyeti, kişisel kimlik,

²⁶ Peterson vd., *Akıl ve İnanç*, 2017, 377-380.

ruh-beden ilişkisi, ruhun ölümsüzlüğü durumu ve yeniden yaratılış vb. problemlerdir. Bu problemlerin zor anlaşılmasının sebebi, ölümsüzlük halinin tecrübeye dayanmaması ve gizemli olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla kişisel kimlik ekseninde ölümsüzlük düşüncesinin ontolojik olarak çok daha farklı dayanaklarının ve düşüncelerin olması mümkündür. Bu açıdan meseleye bakıldığında, sözü edilen problemin insan açısından varoluşsal bir değer taşıdığı için dikkat çekici olmakta, bireysel olarak ve toplumsal düşünmeyi gerektirmektedir. Bundan dolayı bu mesele sadece teist açısından değil, düşünen her insanı yakından ilgilendirmektedir.²⁷ Şimdi bu temel kanıtları daha yakından inceleyelim.

Ahlakî Değerler Açısından Kişisel Kimlik ve Ölümsüzlük

Kişisel kimliğin teolojik, antropolojik, psikolojik, sosyolojik, etik ve felsefi bir problem olarak ele alınıp değerlendirilmesinin birden çok sebeplerinin olabileceğini yukarıda belirtmiştik. Bunlardan bir tanesi de kişinin gerçekleştirdiği eylemlerinden sorumlu olmasını sağlayan ahlakî sorumluluk düşüncesidir. Bu konuya değinirken buradaki çalışmanın temel amacının ahlak metafiziğini temellendirmek olmadığını belirtmemiz gerekir. Bu çalışmamızda daha çok kişi ve kişisel kimlik kavramlarının etikle bir ilişkisinin olup olmadığını irdelemek, ölümden sonraki hayatta varlığını devam ettirecek olan kişinin, ahlakî bir zorunluluk olarak, aynı kişi olması gerektiğine dikkat çekmeğe gayret göstereceğiz. Bu konuda Koç şöyle diyor: “ölümsüzlük düşüncesinde kısaca söylemek gerekirse, bütün mesele, “nereden geldik, neyiz, nereye gidiyoruz? Bu bağlamda ölüm olayı ile ahlak arasında nasıl bir ilişki olabilir? Genel anlamda insanın dinî ve ahlakî tecrübesini göz önünde bulundurduğumuzda insan, bu anlamda manevî ve ahlakî değerlerinin kaybolacağını bir türlü kabul etmemektedir.”²⁸ Bu bağlamda ölümden sonraki hayatın imkânını irdeleyen birbirinden bağımsız ve farklı düşüncelerin ortaya çıktığını görürüz.

Thomas Aquinas ölüm sonrası hayat konusundaki ahlakî dayanaklara büyük önem verir. Aquinas’a göre insanlar nihai bir gaye olan mutluluk için yaratılmıştır. Ancak mutluluk sadece bu hayatta elde edilemez. Mutluluğu ve mutlu olmayı bu dünyayla sınırlamak doğru değildir. O, gerçek anlamda bu nihai mutluluğun sağlanması ve sorumluluk için ölümden sonra bir hayatın var olmasını özsel olarak kabul etmemiz gerektiğini söyler. Aquinas, mutluluğu Tanrı’yla ilişkili bir şekilde açıklar. Nihai bir mutluluğun kaynağı tek başına insan olamaz. Aynı zamanda kişi dünyevi bilgisiyle bu nihai olan mutluluğa ulaşamaz. Ona göre kişinin bu dünyada Tanrı ile ilgili edindiği bilgi eksik olduğu için bu mutluluk ancak diğer dünyada mümkün olacaktır. Aquinas, kişinin varlık gayesiyle söz konusu olan nihai amaç arasında özsel bir ilişki olduğuna işaret etmektedir.²⁹ Aquinas, görüldüğü kadarıyla burada ahlak metafiziği ile Tanrı’nın varlığı ve ölümden sonra hayat arasında zorunlu bir bağ kurmaktadır. Onun kişisel kimlik ekseninde ölümsüzlük düşüncesinin felsefi bir dayanağı olarak ahlakî temelleri ve değerleri öncelemesi tartışmamız açısından önem arz etmektedir.

Locke’a ahlakî eylemlerin sonucunda mükâfat ve cezanın verileceği yerin bu dünya olmadığını ifade eder. Locke, insanın ahlakî davranışlarının karşılığını göreceği bu hayattan

²⁷ Yasa, *Felsefi ve Deneysel Dayanaklarla Ölüm Sonrası Yaşam*, 57-58.

²⁸ Turan Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, 189.

²⁹ Michael Peterson vd., *Akil ve İnanç*, çev. Rahim Acar (İstanbul: Küre Yayınları, 2006), 301,302.

sonra gelecek bir hayatın varlığından söz eder. O, insanın bu dünyadaki geçici mutluluktan vazgeçerek birçok sıkıntıya katlanma pahasına ahlakî bir hayatın kabul edilmesiyle ancak gerçek mutluluğun mümkün olacağını söylemektedir.³⁰ Bu bağlamda hareket edildiğinde Tanrı, ancak ahlaklı yaşayan kişilere vadettiği mutluluğu ölüm sonrasında verecektir. Tanrı bu şekilde davrananları mükâfatlandıracağını da vadetmektedir. Dolayısıyla bu durumun sonucunda da iyi bir kişi portresi ve görüntüsü ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda genel olarak düşünüldüğünde, ödül ve cezanın bütün hak ve hukukun meşruiyetinin kişisel kimlik üzerine tesis edildiği çok açıktır. Söz konusu edilen ödül ve cezanın muhatabı olarak mutluluk ve mutsuzluk olayının anlamlı olması için herkesin kendi yaptıklarından bizzat kişisel kimliğiyle sorumlu olması gerekmektedir. Aksi takdirde kişi kendi özdeşliğini koruyamıyorsa ve aynı zamanda kendisinin farkında değilse böyle bir kişinin başına gelen şeylerin hiçbir anlamı olmayacaktır.³¹ Böylesi bir durumda Locke, ahiret hayatında kimsenin bilincinde olmadığı bir şeyden sorumlu tutulamayacağını söyler. Çünkü eylem olarak kimin ne yaptığı belli olmadığından kimin sorumlu tutulacağı tam belli olmamaktadır.³² O, ölüm sonrasında hesap günü geldiğinde kişilerin geçmişte yaptıkları eylemlerin farkında olacaklarını ifade etmektedir. Bu nedenle kişi, kendisine ait olmayan herhangi bir hafızaya sahip olmayacaktır.³³ Dolayısıyla ölüm sonrası hayatta kişisel kimlik, insan için önemli görünmektedir.

Ahlakî değerlere önem veren düşünürler kişisel kimlik açısından ölümsüzlük düşüncesi bağlamında ölümden sonra bir hayatın var olduğunu ortaya koymak için birçok a priori delil ileri sürmüşlerdir. Kant (1724-1804) ahlakî sorumluluğun bir gereği olarak en yüksek iyinin gerçekleşmesi gerektiğine vurgu yapar. O, bu durumun gerçekleşebilmesi için ancak Tanrı'nın varlığı ve ruhun ölümsüzlüğü düşüncesinin kabul edilmesini şart koşmaktadır.³⁴ Kant'ın ahlak metafiziğini Tanrıyla ilişkilendirmesinin en temel nedeni: Tanrı'nın varlığını ahlakî eylemlerimizin gerçekleştirmeyi amaçladığı “en yüksek İyi” nin imkânı için özsel bir postula olarak görmesidir. Gerçekten, Kant'a göre, en yüksek iyinin imkânını varsaymak ile en yüksek iyinin gerçekliğini, yani Tanrı'yı varsaymak gerçekte aynı şeydir ve bu bakımdan Tanrı'nın varlığını farz etmek ahlakî olarak zorunludur.³⁵ Kant göre, ahlakî kanun bize en yüce iyiye erişmek için çaba sarf etmek zorunda olduğumuzu söyler. Ona göre, bu dünyada ahlakî anlamda bir olgunluğa ulaşmak hakiki olarak söz konusu olmayacaktır. Öyleyse en yüksek iyinin gerçekleşmesi ancak devam eden sonsuz bir hayatla mümkün olabilir. Bu durumun gerçekleşebilmesi için de ancak ebedi olarak var olan bir varlığın, bir şahsiyetin söz konusu olmasıyla mümkün olacaktır. Bu bağlamda Kant, en yüksek iyinin gerçekleşmesini, sonsuza ilerleyen bir hayata bağlı gördüğünden,³⁶ ölümsüzlük düşüncesi bağlamında ruhun ölümsüzlüğü delilini, mükemmelliğe erişmek için postula olarak kabul etmektedir. Şimdi de

³⁰ İsmail Çetin, *John Locke' da Tanrı Anlayışı* (Ankara: Vadi Yayınları, 1995), 198.

³¹ John Locke, *İnsanın Anlığı Üzerine Bir Deneme*, çev. Vehbi Hacikadiroğlu (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 1996), 200.

³² Locke, *İnsanın Anlığı Üzerine Bir Deneme*, 202-204.

³³ Goldfrey Vesey, *Personal Identity* (London: The Macmillan Press, 1974), 59.

³⁴ Immanuel Kant, *Kılgısal Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınları, 2015), 154-157.

³⁵ M Sait Reçber, “Tanrı ve Ahlakî Doğruların Zorunluluğu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XLIV/1 (2003), 136.

³⁶ Yasa, *Felsefi ve Deneysel Dayanaklarla Ölüm Sonrası Yaşam*, 84.

ahlakî bir zorunluluk ile kişisel bir varoluş arasındaki ilişkiyi kişisel kimlik düşüncesi bağlamında irdelemeye çalışalım.

Ölüm sonrası hayatın varlığı kişisel kimlik bağlamında bir takım ahlakî çıkarımları gerektirir mi? Kişisel kimliğin teolojik, felsefi ve eskatolojik bir problem olarak tartışılmasının birden çok nedeni vardır. Bunlardan bir tanesi ahlakî ve hukuki sorumluluktur. Hem dünya hayatında hem de ahiret hayatı için kişinin yaptığı eylemlerin anlamlı olması için ahlakî sorumluluk önemlidir. Teodicy³⁷ prensibinin temelinde bir kimsenin yaptığı haksızlıklardan dolayı cezasız kalmaması gerekir. O nedenle fizyolojik bir ölümden sonraki yaşamda varlığını sürdüreceği olan kişi, bu eylemleri yapan kişiyle kişisel kimlik olarak aynı olmalıdır.³⁸ Bu dünyada bir kişi gerçekleştirdiği eylemlerinin hesabını ölümden sonra verecek olan kişi, ahlakî bir zorunluluk olarak, o kişiyle tıpatıp aynı olmalıdır. Locke'a göre, kişisel kimlik, ceza ve ödülün doğru bir şekilde uygulanmasına dayanmalıdır³⁹ düşüncesi bu sorunun teodiseye bağlı olduğuna işaret eder. Adalet gereği ceza ve mükâfatın özsel olarak kişisel kimliği çok yakından ilgilendirdiğini gösterir.

Ontolojik olarak en güzel bir şekilde yaratılan akıl ve ruh sahibi bir varlık olan insanın başıboş bırakılmayacağı, aksine ona daha çok sorumluluklar verilmesi gerektiği gayet açıktır. Ölüm sonrası hayatın anlamlandırılmasının kaynaklarından olan dini epistemoloji⁴⁰ insanın sıradan bir varlık olmadığı ve diğer yaratılan canlılardan farklı olduğunu bildirir. İşte kişinin bu sorumluluklarını yerine getirip getiremediği ölçüde ahiret hayatında mükâfat veya ceza ile karşılaşacağı var sayılmaktadır. Felsefi bir perspektifle probleme baktığımızda Tanrı'nın, ölümden sonra iyilik yapanları ödüllendireceğini ve yanlış davrananları da cezalandıracağını söylemesi de ölümden sonraki hayatın tanrısal bağlantılarının olduğunu gösterir. Tanrı, adaletin yerini bulması için böyle bir prensibi ahlakî bir kanun olarak dile getirmekte ve ahiret hayatının varlığını söz konusu adaletin vuku bulacağı yegâne bir yer olarak göstermektedir. Bu bağlamda bir an kişinin sorumlu olmadığını düşünelim. O zaman kişinin dünyada yaptıklarının bir anlamı kalır mı? Dünya hayatında adaletin yerini bulması için, sosyal bir varlık olarak insanın toplum içinde rahat ve huzurlu yaşayabilmesi için, kişinin sorumsuz değil aksine sorumlu olması gerektiğini anlamakta zorluk çekmeyiz. Dolayısıyla bu durum da kişilerin yaptıklarının karşılıksız kalmaması için ölüm sonrası bir hayatta kişisel kimliğin korunması zorunludur. O zaman insan açısından bu değerlerden bahsetmenin pek de anlamı kalmaz.

Kişisel kimlik üzerine ciddi çalışmaları bulunan Britanyalı filozof Derek Parfit'e (1942-2017) göre, kişisel kimliğin etik açısından pek de fazla bir önemi yoktur. Kişisel kimlik sorununa bu perspektifle bakanların yaklaşımları, kişilerin kişisel kimliklerinin ayrı oluşu önemli bir sorun olarak görülmemeli şeklindedir. Bu şekilde düşününlere göre, kişiler kişisel kimlik olarak bir bütünlük ortaya koyamayan varlıklar olup, sadece fiziksel olan

³⁷ Bu kavram, "Tanrı'nın adaleti" anlamına gelir. Teo (Tanrı) ve Dise (adalet) anlamına gelen kelimelerin birleşmesinden oluşur. İslam düşünürlerinden Farabi ve Gazali, Batılı düşünürlerden de Leibniz kullanmıştır.

³⁸ Peter Carruthers, *Introducing Persons: Philosophy of Mind* (London: Routledge, 1986), 190,191.

³⁹ Noonan, *Personal Identity*, 39.

⁴⁰ Hüseyin Kasım Koca, "Türkiye'deki Sivil Toplum Kuruluşları: Dini Hizmet Bağlamında Eğitimsel Bir Değerlendirme", *Genç Mütefekkir Dergisi* 2/2 (2021), 282.

organizmasal bedenlere iliştirilen ve zorunlu olmayan varlıklardır. Bu bağlamda kişisel kimliğin farklı zaman aralığındaki sınırlılığı özsel bir olaydır.⁴¹ Kişinin ontolojik yapısını birbirine indirgeyen bakış açısına göre gerçeklik, kişiliğe atıfta bulunmadan bir bütünlük içinde açıklanabilir.⁴² Eğer durum onların dediği gibi ise kişiler olmaksızın gerçeklik tanımlanabiliyorsa, o zaman kişiler arasındaki sınırların ve farkların önemli olduğundan nasıl söz edilebilir? Parfit'e ve onun gibi düşünenlere göre, kişiler arasındaki sınırların ahlakî anlamda bir değeri yoktur.⁴³ O, kişilerin kendi yaşamlarında kişisel kimlik olarak bir bütünlük sağlayamadığını ve ardışık yaşamlarla bölündüğünü, kişilerin hayatlarının bölünmüşlüğüne dikkate alırsak, bu kişilerin ölüm sonrası hayat ile ilgili kaygılardan kurtulabileceklerini iddia eder. Aynı zamanda bu da, hafıza kaybı ve psikolojik bağlantıların zayıflaması veya ortadan kaybolması halinde, kişisel bir varoluşun da olamayacağına delalet eder.⁴⁴

Kişisel kimliği kabul etmeyen kimselerin düşünceleri genel olarak kabul edilecekse, o zaman kişiler arasındaki sınırların, farklılıkların öneminden söz edilemez. Kişilerin yaptığı yanlış işlerden ya da işlenen suçlardan dolayı başka kişileri cezalandırmak adil, ahlakî olur mu? Bu soruya olumlu bir şekilde cevap vermek pek de mümkün değildir. Dolayısıyla ontolojik olarak ruh bedene, beden de ruha indirgenebilir yaklaşımına göre, kişiler arasındaki ahlakî sınırların önemli olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Felsefî bir bakış açısıyla düşündüğümüz zaman kişinin kişisel kimliğini dikkate almayan böyle bir yaklaşımı öngörmek mümkün görünmüyor.⁴⁵ Eğer indirgemeci bir yaklaşımla kişisel kimliğe bakarsak, o zaman kişinin istikbaliyle ilgili daha az çaba göstermesi hatta çabalamaması daha mantıklı bir tutum olacaktır. Bu kişinin yaptığı yanlışlardan, suçlardan dolayı endişelenmesine gerek kalmayacaktır. Çünkü yaptığı her şey yanına kâr kalmaktadır. Böyle bir durumda toplumda huzur, güven ve mutluluk diye bir şey kalır mı? Elbette kalmayacaktır. Eğer bizler güvenilir sağlıklı, huzurlu, yaşanılabilir bir ortam istiyorsak, kişisel kimliğin, ahlakî sorumlulukların olduğunu kabul etmemiz gerekir.

Bütün teistik dinlerde kişisel kimlik bağlamında ölüm sonrası hayat düşüncesine büyük önem verilir. Bu yaklaşım sahiplerine göre, kişi dünya hayatında yaptıklarından sorumludur. Bu bağlamda kişisel kimlik düşüncesi önemlidir. Çünkü kişinin dünya hayatında yaptıklarından sorumlu tutulabilmesi için kişisel kimliğe sahip olması gerekmektedir. Bu konuda İslam düşüncesinin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim insandan söz ederken "*onların her biri kıyamet günü O'na tek başına gelecektir.*"⁴⁶ diye buyurulmaktadır. Aynı şekilde Kur'an'ın değişik ayetlerinde herkesin kendi yaptıklarından sorumlu tutulacağı açık bir şekilde ifade edilmektedir.⁴⁷ Bütün bunların yanında sözü edilen ayetler, kişinin kendi kişisel kimliğini koruyarak varlığını devam ettireceğine delalet etmektedir. Bu durum gösteriyor ki, kişinin gelişme sürecinin hiçbir döneminde kişisel kimliğini yitirmeyeceğini göstermektedir. Örneğin, Pakistanlı ünlü düşünür Muhammed İkbâl da bu konuda şunları söyler; "kişi mutlak

⁴¹ Brian Garrett, "Persons and Values", *The Philosophy Quarterly* 42/168 (1992), 338.

⁴² Brian Garret, *Personal Identity and Self Consciousness* (London: Routledge, 1998), 93.

⁴³ Garrett, "Persons and Values", 343.

⁴⁴ Terence Penelhum, "The Importance of Self-Identity", *The Journal of Philosophy* 68/71 (1971), 674.

⁴⁵ Garret, *Personal Identity and Self Consciousness*, 94.

⁴⁶ Meryem 19/95.

⁴⁷ ez-Zilzâl 99/7-8; el-İsrâ 17/7,13-14.

bir varlık olan Allah'la karşılaşıldığında da durum aynı olacağını ifade etmektedir. Kişi bu konuda Allah'a karşı sorumludur."⁴⁸ Sonuç itibarıyla kişinin akibeti ne olursa olsun, o kişiliğini hiçbir zaman ve asla kaybetmeyecektir. Ahlakî sorumluluk da bu durumu desteklemektedir.

Doğrusu, kişinin yaşadığı zamanı, bilinci, hafızası ve hayatı veya bütün zihinsel olguları bir nehir misali bir nehrin suyu veya zamanın kendisi gibi, kişi farkına varmadan su gibi akıp gitmektedir. Kişinin şimdiki zaman aralığında sahip olduğu bilinç geçmiş zaman aralığında sahip olduğu bilinçle aynı olmayabilir. Kişisel kimlik sadece varlığını devamlı sürdüren unsurlara dayandırabilir. Hâlbuki bilinç ve düşüncenin diğer bütün halleri süregiden şeyler değildir. Aksine hepsi geçici ve anlık birer durumlardır. Bu sebeple kişisel kimlik sadece bilince dayandırılacaksa hiçbir kişinin kendi hayatının farklı dönemlerinde aynı kişi olması beklenemez. Kişisel kimliğe bağlı olarak gelişen ödüllendirme-cezalandırmanın adaleti bu şekilde olmayacaktır. Çünkü böylesi bir durumda hiçbir kişi kendi yaptıklarından sorumlu olmayacaktır.⁴⁹

Hristiyanlık inancının önemli inanışlarından biri olan kefarete ve asli günah düşüncesi ile ölümsüzlük düşüncesi bağlamında kişisel kimlik sorunu arasında nasıl bir ilişki kurulabilir? Yani Hristiyanlık teolojisinde önemli bir yer tutan Âdem'in yaptığı suçtan dolayı insanlığın bulaşmış olduğu asli günah için İsa'nın kendisini feda etmesi anlamına gelen kefaretin kişisel kimlik olayıyla uyuştüğundan söz edilebilir mi? Bu durum sorumluluğu diğer insanlardan kaldırır mı? Meseleyi kişisel kimlik ekseninde düşündüğümüzde bu düşüncenin de rasyonel olmadığı açıktır. Burada ilginç olan Locke'nin hem ahiret hayatının ahlakî temellendirmesini kişisel kimliğe bağlaması ve kişinin yaptıklarından sorumlu olmasının zorunluluğuna işaret etmesi; hem de Hristiyanlık inancının temel inançlarından olan asli günah ve kefarete fikrini de kabul etmesidir. İsa'nın insanlığın kurtuluşunu sağlamak için kendisini insanlık adına feda etmesini anlatan kefarete (redemption)⁵⁰ inancını Locke'nin sahiplenmesi fazlasıyla tenkite açıktır. Bu teolojik varsayım, Tanrı, herkesi kendi eylemlerine, günübürlük yaptıklarına göre yargılayacaktır önermesiyle de açıkça çelişmektedir. Her kişi kendi yaptıklarından sorumludur. Kişi başkasının yaptıklarından dolayı sorumlu tutulamaz. Bu nedenle, asli günah inancının Tanrı'nın adaletiyle uyumlu olduğunu iddia etmek mantıksal bir tutarsızlık içermektedir.

Kişinin kişisel kimliği hususunda İkbâl'in ifade ettiği gibi, Kur'an insanın şahsiyet ve eşsizliğini çok önemli bir şekilde vurgular. Bir kişinin, diğerinin yükünü taşımasını imkânsız kılan ve ancak kendi şahsi çaba ve gayretinin meyvesi olan şeyi elde etmesine hak ve yetki veren, kişinin bu yegâne bireyselliği hakkındaki bakış açısının bir sonucu olarak Kur'an, Hristiyanlık inancının kabul ettiği kefarete düşüncesini şiddetle reddetmektedir.⁵¹ İkbâl'e göre, kişisel bir varoluş veya ölümsüzlük tamamıyla ahlakî öğelerle ilişkisi olan bir sorun

⁴⁸ Mehmet S Aydın, "İkbâl'in Felsefesinde İnsan", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları* 29 (1987), 104.

⁴⁹ Thomas Reid, "Of Mr. Locke's Account of Personal Identity", *Personal Identity*, ed. John Perry (California: University of California Press, 2008), 117.

⁵⁰ Çetin, *John Locke' da Tanrı Anlayışı*, 169.

⁵¹ Muhammed İkbâl, *İslamda Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*, çev. Rahim Acar (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), 129.

olduğuna göre, ölümden sonraki hayatın dayandığı ahlakî kanıtların en önemlilerinden bir tanesi Tanrı'nın adaletidir.⁵² Ölümden sonraki hayat için getirilen ahlakî delillerin temel referansının Allah'ın adaleti olduğu dikkate alınır, adalet sahibi Allah'ın başkalarının günahını bir başkasına yüklemesi açıklanabilir bir durum değildir.

Bu konuda rasyonel ve tutarlı düşünen her insanın kabul edeceği gibi, herhangi bir insanı ahlakî davranışının sonucundan sorumlu tutabilmek için, sözü edilen davranışın o kişi tarafından yapılmış olması, yani kısacası davranışta bulunan kişi ile ahlakî sonuçtan sorumlu tutulacak kişinin arasında kişisel kimliğin var olması gerekmektedir.⁵³ Bu durumda, doğruluk, adillik, mükâfat-cezanın ancak kişisel kimlikle sağlandığını göz önünde bulundurduğumuzda, her kişinin kendi yaptıklarının sonucundan sorumlu tutulması zorunlu olduğu görülecektir. Çünkü kendi yaptıklarının öznesi olan kişi, özgür bir iradeye sahiptir. Sözü edilen bu kişi, herhangi bir gaye doğrultusunda tercihlerde bulunabilmektedir. Aynı zamanda kişinin tercihlerde bulunabilme iradesi, onun ahlakî sorumluluğunun temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda Hristiyan teolojisinin önemli kabullerinden biri olan Âdemin işlediği bir suçtan dolayı bütün insanların günahkâr olduğunu ve her insanın günaha bulaşmış olarak doğduğunu kabul etmek açıkça bir paradoksa sebep olmaktadır. Aynı zamanda Âdem ile diğer insanlar arasında kişisel bir özdeşlikten söz edilemez. Bu bağlamda eğer kişisel kimliğin olmadığı düşünülürse o zaman da eskatolojik bakış açılarının pek de bir anlamı kalmamaktadır. Çünkü ceza da mükâfat da bireyseldir ve kişiye özgüdür. Bir kişinin işlediği bir suçun cezasını başkasının çekmesi kabul edilebilir olmadığı gibi, diğer bir kişinin hak ettiği mükâfatı da başkasına vermek de doğru değildir. Bu durum bizlere kişisel kimlik ile ahlak arasındaki kaçınılmaz ilişkiyi gözler önüne sermektedir. Bu şekilde düşünüldüğü zaman kişi daha mutlu, sorumlu değerli bir varlık olacaktır. Zaten kişi bunu fazlasıyla hak etmektedir. Bu gerekçelerden dolayı kişisel kimlik düşüncesi bağlamında ölüm sonrası hayatın olması önem arz etmektedir.

Düşünce tarihinde ölümsüzlük düşüncesi, insanın etik ve sorumluluk sahibi bir varlık olmasının bir gereğidir. İnsanın ahlaklı olmasıyla ölümsüzlük düşüncesi arasında bir paralellik vardır. Bu yaklaşım tarzına göre, eğer Tanrı anlayışı bir kimsede yoksa o kişi açısından her şey normal ve olağandır. Aynı zamanda kişinin yaptıklarının kendisini bağladığını, başkaları açısından bir değerlendirmeye tabi tutulmasının bir bağlayıcılığı kalmamaktadır. Dolayısıyla kişide Tanrı inancı olmadığı zaman beraberinde ahlak sorununu da getirmiş oluyor. Dünya hayatında insanlar sosyal yaşamlarını bireysel olarak sürdürürken bazı insanlar hak-hukuka dikkat ederken bazıları ise buna pek fazla dikkat etmezler. İnsan özgür ve sorumluluk sahibi bir varlık olmasından dolayı bazen iyilik bazen de kötülük yapabilmektedir. Bu dünyada kişi güçlüyse, kimse kendisinden hesap soramıyorsa, bu kişinin yaptıkları yanına kâr mı kalacak? Elbette rasyonel ve tutarlı bir şekilde düşündüğümüzde bu durumun bu şekilde kabul edilmesi mümkün değildir. Haklıyla haksızın, iyi ile kötünün aynı olmaması gerekir. Zaten bu dünya hayatında her şey tam karşılığını bulmuyor. Öyleyse

⁵² Cafer Sadık Yaran, "Death and Immortality in Islamic Thought", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1998), 114.

⁵³ Çetin, *John Locke' da Tanrı Anlayışı*, 168.

adaleti tesis etmek adına bir dünyanın var olması gerekmez mi? Ebetteki gerekir. Tanrı'ya olan inancımız gereği; kötünün tekdir, iyinin de takdir edilmesi gerekir. Ölümsüzlük açısından ahlakî değerlerin vurgulamak istediği esas mesele burasıdır. Kişisel kimliğin korunması ve belirlenmesinin önemi de tam burada ortaya çıkmaktadır. Aksi takdirde kişisel kimlikten söz etmek pek anlamlı olmayacaktır. Tanrı ahlâkî değerleri var eden ve onlara uyulmasını emredendir. Tanrı bu ahlakî değerleri insanlar için ortaya koymuş, bu değerlerin muhatabı ve taşıyıcısı da insan olarak belirtmiştir. Güvenilir bir sosyal yapının oluşması, dünya hayatının yaşanılabilir olması için bu ahlakî değerlerin insanlarda yerleşmesi ve gelişmesi teistik dinler açısından çok önemlidir. Teistik düşünce tarihinde bu konu üzerinde önemle durulmuştur. Felsefi ve teolojik bir perspektifte meseleye baktığımızda ahlak dayanağı, kişisel kimlik bağlamında ölümsüzlük düşüncesinin önemli bir ayak olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bilimsel Açıdan Kişisel Kimlik ve Ölümsüzlük

Düşünürler bilimsel açıdan kişisel kimlik bağlamında ölümsüzlük düşüncesini temellendirebilmek amacıyla birtakım bilimsel dayanakları da farklı şekillerde ifade ederler. Birçok kültürde ölümden sonra ölen insanlarla birtakım temasların kurulabileceği inancının var olduğunu görmekteyiz. Hatta bazı dinlerde sırf bu inanışlar için düzenlenmiş çeşitli dini törenler ve bazı ritüellerin olduğunu da biliyoruz. Aynı zamanda bu inanışların yanında birçok dini inanışta ölenlerin yaşayanlarla rüya yoluyla temas kurduğu inancı da yaygın bir şekilde vardır. Bütün bu temasların ve ilişkilerin duyu organları ile olmadığı bilinen bir gerçektir. Acaba bilim bu meselede bir şeyler söyleyecek durumda mıdır? Bilimsel açıdan ölümden sonra sıkça karşılaşılan bazı durumlar vardır. Bunlar, telepati, ruh çağırma, içe doğma, görünür fiziki bir kaynak olmamasına rağmen sesler duyma, gelecek hakkında haber verme, psiko-telekinezi durumları gibi duyu dışı algılama şekilleri vb. durumlardır. Bazı psikologlar ve para psikologlar tarafından bu duyu dışı algılamalar bilimsel olarak bu şekilde temellendirilmek istenmiştir. William James (1842-1910) başta olmak üzere ve onun arkadaşlarının önderliğinde 1885 yılında kurulan Psişik Araştırmalar Derneği, bu konularda her ne kadar bu çalışmalarını yapmışsa da gerçek anlamda bu çalışmaların bilimsel çalışma olarak kabul edilip edilmemesi tartışma konusu olmuş ve sonuç olarak bilimsel bir çalışma olarak kabul edilmemiştir.⁵⁴

Günümüzde bazı düşünürler ölüme-yaklaşma tecrübesinden ve beden-dışı tecrübeden yola çıkarak ölüm sonrası hayatı kişisel kimlik bağlamında temellendirme yoluna gitmişlerdir. Bu çalışmayı yapanlardan biri de Paul Badham'dır (d.1942). O, ölüme yaklaşma tecrübesi olarak, bedensel işlevlerini yitiren bazı hastaların yeniden hayata döndürülünceye kadarki sürede yaşadıklarını iddia ettikleri birtakım tecrübeleri ele alır ve bunları değişik şekillerde ifade eder. Bu durumlar kişiden kişiye farklılık göstermesine rağmen genelde ortak olan birtakım olaylar vardır. Ruhun bedeni terk etmesi, huzur duyması, kaybettiği yakınlarını görmesi, çıkışında ışık bulunan bir tünel içinde ilerlemesi, bedenine geri dönmek istememesi ancak değer verdiği bir varlığın ya da sesin dünyaya geri dönmesi gerektiğini söyleyerek kişinin bir şekilde ikna edilmesi, bedene dönüş tecrübesi gibi anlatılar. Bu durum sözü edilen

⁵⁴ Aydın, *Din Felsefesi*, 241-242.

tecrübeyi yaşadığını iddia edenler tarafından aktarılmaktadır. O, para-psikolojinin bu tecrübelerini eleştirel bir gözle değerlendirerek, beden ölümüyle ruhun ölümsüzlüğü inancını destekleyen en azından bazı deliller var olduğu⁵⁵ düşüncesini dile getirir.

Ayrıca yaşadığımız bu çağda genler üzerine yapılan son çalışmalar göstermektedir ki, yaşayan canlılara ait bütün bilgiler genlerde şifrelenmiş bir biçimde saklı olarak bulunmaktadır. Bu durumda buna büyük oranda insanın yaratılışında inşa edilmiş kişisel kimliği de dâhil olması imkân dâhilindedir. Daha açık bir şekilde söylemek istersek, zaman ve mekân süreci içinde insanın aldığı özel karakteristik durumlar da bir şekilde genlerde korunmaktadır. Aynı zamanda özel karakteristik durumların nesilden nesile geçmesinin de bu genetik şifreleme ve bunların muhafazası ile yakın bir ilişkisi olsa gerektir. Bu genlerin kişilere özel dizilişine ait şifreler ve bilgiler Allah tarafından bilinmekte ve korunmaktadır. Kanaatimizce insanı meydana getiren temel yapı maddelerinin aynı, farklılığı meydana getiren şeyin ise genetik şifrelemedeki farklılık olması ve her şeyin muhafaza edilmesi dikkate alınırsa kişisel kimliğin korunması gerçekleşmiş olacaktır. Bu durum, bu bağlamda böyle düşünüldüğünde ölüm sonrası hayatta kişisel kimlik sorunu bir sıkıntı olmaktan çıkacağına benzemektedir.⁵⁶ Bu okuma ile kutsal metinlerin bize söyledikleri örtüşmektedir.

Fred Alan Wolf'un (d.1934) "What The Bleep Do We Know" adlı kitabında üç kişi (biri kuantum fizikçisi, bir psikiyatrist bir de ilahiyatçı) bilinç nedir ve insanın beyninin dışında kuantum enerjisi ile bağlantılı bilinç nasıl bir mahiyete sahiptir gibi hususlar üzerine kendi aralarında detaylı bir şekilde tartışıyorlar. Genel olarak bizler varlıklar hakkında nasıl karar veriyoruz, bilinç temelli tartışmaları neye dayanarak ve nasıl yapıyoruz? Bilimsel bir perspektiften probleme baktığımızda bu tartışmalar bizi şu gerçeğe götürüyor. Sonradan yaratılmış fizikî evren manyetik bir enerji alanıdır. Biz, sözü edilen bu enerjinin içinde sadece bir nokta varlığımız. İnsanın bu evrende diğer canlılardan farklı olarak ontolojik bir varlık olarak özgür bir iradesi var. Diğer canlılar genetik kodlarında ne varsa onu yaşıyorlar ama insan özgür iradesi olduğu için genetik kodların dışında sonsuz iyi, sonsuz kötü olmaya yatkın bir yapıdadır. İnsanların kişisel kimlikleriyle karar verme, itiraz etme özgürlüğü vardır.⁵⁷ Bu bağlamda felsefi ve teolojik bir bakış açısıyla meseleye baktığımızda İnsanı gerçek anlamda hakikate götüren dört temel gerçek vardır; bunlardan birincisi pozitif bilim-deney ve gözlem, ikincisi akıl yürütme yöntemleri, üçüncüsü rasyonel sezgiler-iç ses, dördüncüsü inançlar. İlk üçü bir şeyi veya hakikati açıklayamıyorsa, o zaman inançlar kişileri hakikate götürüyor. Ölüm sonrası yaşam konusunda da bazı insanlar inançlarına sığınıyor, rahatlıyor. Wolf, bu duruma eşinin başından geçen bir olayı örnek gösterir. O, sözlerine şöyle devam etmektedir: "Rahmetli eşim on yıl önce üç buçuk yıl süren bir kanser tedavisi gördü. Dördüncü evrede vefat etti. O süreçte çektiği acıları nasıl rahatlatırız düşüncesi bana deneyim kazandırdı. Hastalığından hiç şikâyet etmedi, geleceği ve ölüm ile ilgili bir bilinci vardı. Bu bilincin verdiği iç huzur onu rahatlattı. Eğer öyle bir yüksek değere inanmamış olsaydı, ileride tekrar

⁵⁵ Muhsin Akbaş, "Ölüm ve Ölümsüzlük", *Din Felsefesi El Kitabı*, ed. Recep Kılıç - Mehmet Sait Reçber (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 324,325.

⁵⁶ Muhit Mert, *İnsan Nedir?* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004), 115.

⁵⁷ Nevzat Tarhan, "Ölüm Duygusu Acı Veriyor", *NP Nöropsikiyatri* (Erişim 25 Haziran 2020).

buluşacağız düşüncesine sahip olmasaydı bu huzuru olmayacaktı.”⁵⁸ Görüldüğü üzere bu düşünceler ekseninde çıkarımlar yapmak istediğimizde, yukarıda dile getirilen konuların felsefi, teolojik ve epistemolojik olarak bir değeri vardır. Bu durum, her kişi için kişisel kimlik bağlamında ölümsüzlük düşüncesinin ne kadar anlamlı ve değer verici olduğunu ifade eder.

Metafizik Açısından Kişisel Kimlik ve Ölümsüzlük

Ölümden sonraki varoluşla ilgili kanıtların ilk kaynakları, başta *Phaedo* olmak üzere, Platon’un diyaloglarında bulunduğunu söylemek mümkündür. Felsefede ölümsüzlük söz konusu edildiğinde, filozofların çoğunlukla düşündükleri, kökleri *Phaedo*’da bulunan ve mutlak ruh-beden ayırımını öngören bu Platoncu ölümsüzlük öğretisi olmaktadır. Farabi, İbn Sina ve Descartes gibi rasyonalist filozofların da savunduğu bu Platoncu ölümsüzlük öğretisine göre, ruh manevi bir cevher olarak düşünülmektedir ve ölümsüzlük de bu basit ve yok olmaz nitelikteki cevherin ölümsüzlüğü olmaktadır.⁵⁹

Platon, ruhun kendi başına var olan bir cevher, dolayısıyla ölümsüz olduğunu ortaya koymak için başlıca üç kanıt öne sürer. Birinci kanıt, Heraklitosçu ‘zıtların uyumu’ doktrinine dayanır. Buna göre, sıcakla soğuk, hızlı ile yavaş gibi karşıtlar arasında dönüşümlü bir geçiş süreci söz konusudur. Böyle bir varsayımdan yola çıkılarak, ölüm hayattan geldiği gibi, hayat da ölümden gelmektedir sonucuna varılır.⁶⁰ İkinci kanıt, onun, bedeninin bozulmasından sonraki bekâsını değil, bedenle birleşmeden önceki varoluşunu kanıtlamaya yöneliktir. Zira ölümsüzlük öğretisine karşı yöneltilen en güçlü itiraz, daima ruhun var olması için bedene bağımlı olduğu iddiası olmuştur. Eğer ruhun daha önce ezelî olarak var olduğu ortaya konacak olursa, bu itirazın üstesinden gelinmiş olacaktır.⁶¹ Üçüncü kanıt, mükemmel eşitlik fikrinde olduğu gibi, biz öyle ideal kavramlara sahibiz ki, bunları bu hayatta elde etmemiz mümkün değildir. Çünkü bunlar bütünüyle bu hayatta gerçekleştirilemezler.⁶² Her iki şekilde de sonuç, bu gerçeklerin sadece hatırlama suretiyle elde edilebileceğidir. Öyleyse biz ya da ruhlarımız ‘eşitlik’ kavramını daha bu hayat başlamadan önce öğrenmiş bulunuyoruz. Bu durum, bizim daha önce de yaşamış olduğumuzu gösterir.⁶³

Kişisel kimlik bağlamında ölümsüzlük düşüncesinin felsefi dayanaklarını tartışırken elbette ki metafizik temellendirmeyi öncelikle göz önünde bulundurmamız gerekir. Metafizik kanıtları değerlendirirken bu konuda görüş ortaya koyan yaklaşımlara bakmamızda fayda vardır. Genel anlamda materyalistler/natüralistler ölüm sonrası bir hayatın varlığını kabul etmezler. Onlar, insanın çevresini maddi evrenin kuşattığını ve bu âlemin bir parçası olduğu için de tüm kaderi bu maddi dünyada tamamlanır şeklinde düşüncelerini ifade ederler. Materyalistler ontolojik olarak ruhu; soyut olduğundan tatminkâr bir açıklanmasının yapılamayacağını, ruhun beynin bir epifenomenisi olduğunu, dolayısıyla da beynin yok olmasıyla ruhun da kaçınılmaz olarak yok olacağına inanırlar. Görüldüğü üzere bu yaklaşımın

⁵⁸ Tarhan, “Ölüm Duygusu Acı Veriyor”.

⁵⁹ Turan Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, 25.

⁶⁰ Platon, “*Phaedo*,” *Great Dialogues of Plato*, çev. W. H. D. Rouse (New York, 1956), 102B-103E.

⁶¹ Platon, “*Phaedo*,” *Great Dialogues of Plato*, 72D-74A.

⁶² Platon, “*Phaedo*,” *Great Dialogues of Plato*, 75A.

⁶³ Turan Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, 27-28.

kişisel kimlikle ilgili ileri sürdüğü iddialar, insanın ontolojik mahiyetini tam olarak karşılamamaktadır. Bundan dolayı bu düşüncenin ileri sürdüğü görüşleri tutarlı ve mantıklı olmadığını söylememiz mümkündür. Çünkü materyalistler insanın gerçek ontolojik anlamdaki mahiyetine uygun olmayan görüşler ileri sürmektedirler. Felsefi bir perspektifle meseleye baktığımızda, problemin materyalistlerin iddia ettikleri gibi olmadığını rahatlıkla görürüz.

Tartışmamızın bu bölümünde, biz sadece kişisel kimlik ekseninde ölüm sonrası hayat bağlamında bireysel ruhun, kişisel kimliğini kaybetmeden, de facto varlığını sürdürdüğünü öngören bir ölümden sonra hayat anlayışının felsefi dayanaklarını ortaya koymaya çalışacağız. Ölümden sonraki hayat biz insanlara ne sunmakta ve insanın nihai kaderi açısından ne tür bir anlam taşımaktadır? Burada, insanın nihai kaderine ilişkin olarak, ölümden sonra hayatın vadettiği iki önemli durumla karşılaşmaktayız: Birincisi çalışmamızın konusunu oluşturan kişisel kimlik durumu, İkincisi bilme/farkında olma durumudur. Günümüz Amerikalı çağdaş düşünürlerden biri olan George Graham (d. 1947), birbiriyle iç içe girmiş bu iki değerden her birinin garantisini içinde yeniden dirilişe yer veren bir ölümden sonra hayata inanmada görmektedir.⁶⁴ Yeniden yaratılış inancı, şahsın kendine özgü varoluşsal kişisel kimliğini yitirmeksizin, ete kemiğe bürünmesini gerektirmektedir. Görüldüğü üzere düşünürümüz ölümsüzlük düşüncesini kişisel kimlik için özsel görmektedir. Şu halde ölüm sonrası bir hayatın varlığından söz edeceksek o zaman kişisel kimlikten bahsedilebilir, ölüm sonrası hayat yok kabul edilecekse kişisel kimlikten söz etmenin bir anlamı kalmayacaktır.

Ölümden sonra hayatın metafizik kanıtının ilki ruhun basit ve spiritüel bir töz olduğu, diğeri ise ruhun bozulmayışı olmak üzere bütünüyle birbirine bağımlı iki ayrı basamak söz konusudur. Platon, ruhun aşkınlık statüsünü, bedenli varoluşun ötesine götürür; ruh bu bağlamda Tanrı'lar gibi öncesiz olduğunu ifade eder. Platon'un, ruhun öncesizliğini iddia ederken iki temel soruna çözüm getirdiği kanısındadır. İlki ruhun bedenle sınırlı olduğu materyalist iddiayı aşmak, diğeri epistemolojinin imkânını göstermektir. Platon'a göre, görüşler âleminde elde ettiğimiz a priori gerçekler, ruhun bedensizken, idealler âleminde elde ettiği gerçeklerdir.⁶⁵

Ölümden sonraki hayatın varlığı konusunda metafizik anlamda ikinci dayanak olarak, başta Platon olmak üzere birçok düalist anlayışa sahip düşünür "ruhun bozulmayışını" ileri sürerler. Bu yaklaşım içinde olanlar ruhun doğasını felsefi olarak analiz etmişler, düalist bir perspektifle bedene karşıt olduğunu göstermişlerdir.⁶⁶ Burada düalist anlayışa sahip düşünürlerin üzerinde önemle durduğu temel mantığın bedenle bileşik olduğu, ruhun ise basit olduğu düşüncesinden hareket ederek bu durumu konumlandırmaya çalışmalarıdır. Düalist yaklaşım içinde olan düşünürlerin çoğunun savunduğu ruhun bedenle bir epifenomeni olmadığı görüşünden hareketle: Ruh, ilineksel yok oluşa konu olmaz; çünkü spiritüel ve içsel olarak maddeye bağlı değildir. Nitekim ne akli eylemlerinde ne de varlığında maddeye bağlı

⁶⁴ George Graham, *Philosophy of Mind* (Oxford: Blackwell, 1993), 16.

⁶⁵ Yasa, *Felsefi ve Deneysel Dayanaklarla Ölüm Sonrası Yaşam*, 62.

⁶⁶ Platon, *Phaidon*, çev. Hamdi Ragıp Atademir - Kemal Yetkin (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 2001), 48.

olmadığından, beden ölmesiyle ölmeyecektir. Öyle görünüyor ki ruhun bedenden ayrı ve bozulmaz bir töz olduğu düşüncesi Platon'dan başlayarak birçok düşünür ve teolog tarafından kabul edilmiştir. İslam filozoflarının çoğu da basitlik ve ruhun bölünmezliğini, ölümsüzlük düşüncesinin temel şartı olarak görmüştür.⁶⁷

Sonuç

Bu çalışmamızda, insanın kişisel kimliğini hem bu dünyada hem de ölüm sonrası hayatta en iyi nasıl anlayabileceğimiz meselesine, ölümsüzlük düşüncesinin temel dayanakları perspektifinden bakarak, felsefi bir bakış açısıyla sorgulayarak bir sonuca ulaşmayı hedefledik. Ölüm sonrası varoluş problemi, insanın ontolojik mahiyetinin ne olduğu konusundaki düşüncelerle yakın bir ilişkisi vardır. Kanaatimizce ölümsüzlük düşüncesinin temellendirilmesi doğrultusunda geliştirilmiş metafizik, epistemolojik, psikolojik ve ahlak kanıtlarının, bu konuda, söyleyeceği önemli şeyler olsa da bunlardan her birinin öngördüğü ölümsüzlük ispat ve tarzını başlı başına yeterli, kişisel kimliğimiz için anlamlı ve tatminkâr bulmak mümkün görünmemektedir. Teist bakış açılarına göre ontolojik olarak insanı ruh-beden birliği içinde görmek gerekir. Aksi takdirde insanı ruh ve beden olarak ikiye ayırmak onu yanlış anlamamıza ve değerlendirmemize neden olur. Bu sonuç, sadece ileri sürülen hususi delillere dayanmaz aynı zamanda kişinin daha geniş bir perspektiften bakarak felsefe dünyasında sözü edilen meselenin nasıl bir yeri olduğuna da dayanır.

Kişisel kimlik bağlamında ölümsüzlük düşüncesinin tecrübeye bağlı argümanlarının başka muhtemel açıklamaları da mümkündür. Birçok düşünür, bu kanıtların felsefi olup olmadıkları noktasında kendi aralarında tartışmışlardır.

Tecrübeden bağımsız ahlak ve metafizik dayanaklarını ölümsüzlük düşüncesi ekseninde değerlendirdiğimizde, bu kanıtların daha çok ahlakî kanunun iddialarına dayandığını görürüz. Bu bağlamda sözü edilen dayanakları irdelediğimizde ölüm sonrası hayat hakkında bizlere bazı fikirler verdiğinden ve felsefi olarak bir değer ifade ettiklerinden dolayı göz önünde bulundurulmasında faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Ölümsüzlük düşüncesinin temel dayanaklarından biri olan “ahlak” ile ilgili yapılan analizlerin birbirinden farklı maksatlarla yapıldığını söylemek mümkündür. Maddeciler, ölümsüzlük düşüncesini hayal ürünü, rasyonel olmaktan uzak, içi boş bir yaklaşım olarak ileri sürerler. Onlara göre ruh tamamıyla bedene bağımlıdır. Dolayısıyla ruh bedenle birlikte doğar, onunla yaşar ve onunla ölür. Bu nedenle maddeciler ahlakı kendi bakış açılarıyla ele alarak değerlendirirler. Onlar, ahlakî sorumluluğun insanlara verilecek eğitimle mümkün olacağına inanırlar ve bunun dışında kalan ahlakî yaklaşımları kabul etmezler. Materyalistlerin bu yaklaşımı insanın gerçek ontolojik yapısını dikkate almadığını, insanı tatmin etmekten uzak sadece maddeye bağımlı olmayı öngörmektedir. Materyalist yaklaşımın, insanın kişisel kimliğini belirlemede yetersiz kaldığından ve ahlakî sorumluluğu yeterince dikkate almadığından söz konusu probleme çözüm getirmekten uzak olduğu görünmektedir.

⁶⁷ Aydın, “İkbalin Felsefesinde İnsan”, 85.

Düalistik öğretiler insanı, ruh ve bedenden oluşmuş bir bileşim olarak görür. Düalist bir perspektifle sözü edilen probleme baktığımızda insanın özünün/gerçekliğinin ruh olduğunu görürüz. Bu yaklaşıma göre, ruh, basit, bozulmaz, spiritüel bir töz olarak kabul edildiğinden ölümsüzdür, ancak beden fizyolojik olarak her türlü değişime açık olmasına rağmen, ruhta böyle bir durum söz konusu değildir. İnsanın arzu ettiği ve kişisel kimliğimizi güvence altına alan ölümsüzlük şekli, statik bir varolma tarzı değil, varoluşunun bilincinde olarak sürekli akıp giden bir hayat yaşamaktır. Öyle görünüyor ki ruhun ölümsüzlüğü öğretisi, bize böyle bir hayat tarzı sunmaktan uzak görünmektedir. Bu sebeple, kanaatimizce ölümsüzlüğü mantiki olarak temellendirmek için sadece ruhun tek başına yeterli değildir. Bu yüzden, düalist bakış açısı, ölüm sonrası hayatta bedene yeterince yer vermediğinden sadece ruhun ölümsüzlüğünü iddia ettiğinden kişisel kimlik bağlamında değerlendirildiğinde yetersiz kalmaktadır. Çünkü insan sadece ruhtan oluşmamaktadır. Bedeni yok sayarak sadece ruhla insanın tanımlanması eksik olur.

Epistemolojik bağlamda ölümsüzlük düşüncesinin temellendirilmesi hususundaki tartışmalara gelince bazı düşünürler, insanın fizikî yapısı ve biyolojik yapısından yola çıkarak bilhassa genlerin şifrenmesi ile ilgili bilgilerden hareketle ölüm sonrası bir hayatta kişinin kişisel kimliğiyle var olabileceğini iddia etmektedirler. Bu yaklaşım teist inanışlarla örtüşmektedir. Fakat birçok düşünür metafizik alanın bilgi meselesi olmadığını, bilimin de söylediklerinin bir spekülasyon olduğunu ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla bilime dayanarak ölümsüzlük konusunda ifade edilenler bir varsayım olmaktan öteye gidemez. Teistler fideist bir bakış açısıyla söz konusu probleme bakarak iman etmek gerekir demişlerdir.

Bu çalışmamızda ölümden sonraki hayatın mümkün olduğuna dair kanıtları, kişi hakkındaki farklı bakış açılarından ele alarak felsefi değer taşıyan değerlendirmeler ve tartışmalar yaptık. Çalışmamızın sonunda gördük ki bütün bu yapılan tartışmalar, değerlendirmeler ve sorgulamalara rağmen söz konusu problem hala tam olarak çözülmemiştir. Eğer düalist bir bakış açısıyla söz konusu probleme bakar ve ruhu, ontolojik anlamda gerçek kişi olduğu görüşünü benimsenecek olursa, o zaman kişi öldüğünde geriye ruhuyla sağ kalması mümkündür. Zira bu yaklaşıma göre bedensel ölüm zorunlu olarak ruhun da sonu demek değildir. Eğer kişisel kimlik bağlamında yeniden yaratılış teorisini dikkate alarak monist bir teist görüşünü benimsenecek olursa, o zaman ölümsüzlük düşüncesinin imkânı, kudretli, âlim'i mutlak ve kişileri tekrar yaratmaya gücü yeten bir varlığın var olmasına bağlıdır. Eğer Tanrı'nın varlığını ve kudretini inkâr edersek, ya da mekânsal-zamansal devamlılık özdeşlik/aynıyet için zorunluysa, o takdirde antropolojik materyalist için ölümden sonra hayat imkânsız değilse bile, onun ihtimali düşüktür. Diğer taraftan eğer psikolojik devamlılık/kalıcı benlik fikrini bir kenara atarsa, bu durumda ölümsüzlük sadece nedensel bir kavram olur. Burada kişinin varlığına devam etmesi onun kendisinden sonra var olan kişilerle birtakım nedensel ilişkilere, özellikle de psikolojik ilişkilere, sahip olmasıdır. Ölümsüzlük düşüncesinin argümanlarını ikna edici ve tatminkâr bulmayanlar, çoğunlukla zaten teist olmayan bir dünya görüşünü benimsemiştir. Buna karşılık bunları ikna edici bulanlarsa, hususi bir teist dünya görüşünü benimsemiştir. Bu kanıtlar felsefi olarak bu dünya

görüşü içinde sadece anlamlı olmakla kalmazlar, aynı zamanda hâlihazırdaki anlamlı hayata dair önemli ölçüde katkıda da bulunur.

Kaynakça

- Akbaş, Muhsin. “Ölüm ve Ölümsüzlük”. *Din Felsefesi El Kitabı*. ed. Recep Kılıç - Mehmet Sait Reçber. Ankara: Grafiker Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*. İstanbul: Selçuk Yayınları, 3. Basım, 1992.
- Aydın, Mehmet S. “İkbalin Felsefesinde İnsan”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları* 29 (1987).
- Carruthers, Peter. *Introducing Persons: Philosophy of Mind*. London: Routledge, 1986.
- Çetin, İsmail. *John Locke’ da Tanrı Anlayışı*. Ankara: Vadi Yayınları, 1995.
- Garret, Brian. *Personal Identity and Self Consciousness*. London: Routledge, 1998.
- Garrett, Brian. “Persons and Values”. *The Philosophy Quarterly* 42/168 (1992).
- Graham, George. *Philosophy of Mind*. Oxford: Blackwell, 1993.
- Hume, David. “Of Personal Identity”. *Personal Identity*. ed. John Perry. California: University of California Press, 2008.
- Hume, David. “Second Thought”. *Personal Identity*. ed. John Perry. California: University of California Press, 2008.
- Hüseyin Kasım Koca. “Türkiye’deki Sivil Toplum Kuruluşları: Dini Hizmet Bağlamında Eğitimsel Bir Değerlendirme”. *Genç Mütefekkir Dergisi* 2/2 (2021).
- İkbal, Muhammed. *İslamda Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*. çev. Rahim Acar. İstanbul: Timaş Yayınları, 6. Basım, 2017.
- John Hick. *Death and Eternal Life*. London, 1976.
- John Hick. *Philosophy of Religion*. New Jersey, 1965.
- John Locke. “Of Identity and Diversity”. *Personal Identity*. ed. John Perry. California: University of California Press, 2008.
- John P. Moreland - Williams L. Craig. *Philosophical Foundations for a Christian Worldview*. Illionis: IVP, 2003.
- Kant, Immanuel. *Kılgısal Usun Eleştirisi*. çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Locke, John. *İnsanın Anlığı Üzerine Bir Deneme*. çev. Vehbi Hacıkadiroğlu. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1996.
- Mert, Muhit. *İnsan Nedir?* Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Miguel de Unamuno. *Yaşamın Trajik Duygusu*. çev. Osman Derinsu. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 1986.
- Noonan, Harold W. *Personal Identity*. London: Oxford University Press, 1989.
- Penelhum, Terence. “The Importance of Self-Identity”. *The Journal of Philosophy* 68/71 (1971).
- Peterson, Michael vd. *Akıl ve İnanç*. çev. Rahim Acar. İstanbul: Küre Yayınları, 7. Basım, 2017.
- Peterson, Michael vd. *Akıl ve İnanç*. çev. Rahim Acar. İstanbul: Küre Yayınları, 2006.
- Platon. “*Phaedo*,” *Great Dialogues of Plato*. çev. W. H. D. Rouse. New York, 1956.
- Platon. *Phaidon*. çev. Hamdi Ragıp Atademir - Kemal Yetkin. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 2001.
- Reçber, M Sait. “Tanrı ve Ahlaki Doğruların Zorunluluğu”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XLIV/1 (2003).
- Reçber, M Sait. “Varlık felsefesi”. *Felsefe*. ed. Mehmet Bayraktar. Ankara: Ankuzem, 2005.
- Reid, Thomas. “Of Mr. Locke’s Account of Personal Identity”. *Personal Identity*. ed. John Perry. California: University of California Press, 2008.

- Richard Swinburne. “Personal Identity: the Dualist Theory”,. *Personal Identity*. ed. Sydney Shoemaker. Basil: Blackwell, 1984.
- Tarhan, Nevzat. “Ölüm Duygusu Acı Veriyor”. *NP Nöropsikiyatri*. Erişim 25 Haziran 2020. <https://npistanbul.com/prof-dr-nevzat-tarhan-olum-duygusu-aci-veriyor>
- Turan Koç. *Ölümsüzlük Düşüncesi*. İstanbul: İz Yayınları, 3. Basım, 2021.
- Vesey, Goldfrey. *Personal Identity*. London: The Macmillan Press, 1974.
- Yaran, Cafer Sadık. “Death and Immortality in Islamic Thought”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1998).
- Yasa, Metin. *Felsefi ve Deneysel Dayanaklarla Ölüm Sonrası Yaşam*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.